

ПРАДМОВА

Дзецюкі! Мужычкі мае родныя!¹

Пішу вам, бо мой дарагі друг і аўтар гэтай кніжкі за выключэньнем прадмовы Андрэй Андрэвіч Макатоўша пра гэта мяне ня так даўно папрасіў. Кажа, Габрусь: напішы мне прадмову да кніжкі, бо ты ж пісьменьнік. Гэта праўда, бо я сам ня так даўно адну кніжку напісаў, але вы яе напэўна яшчэ не чыталі. Я яму кажу: лёгка! А да якой кніжкі? Вунь колькі на паліцы кніжак – давай з шасьці люблюю, я ўсе чытаў. А Андрусь, маўляў, не, да маёй уласнай. Я ўжо як той дурань зьбіраўся яму зноў уласную падпісваць. І тут да мяне дайшло: да

ягонай кніжкі! Ну, добра — а дзе яна? А ён на гэта такі: няма. Во прыкаліст! Я дык яшчэ ніколі не пісаў прадмову, нават сам да сябе. А да кніжкі, якой няма, дык зусім. Але Андрусь абяцае, што будзе — то я во пішу. Так бы сказаць, сваімі словамі, а не пад дыктоўку. Аж непрывычна, то ж бо маю кніжку мы пісалі на адварот. Андрусь пісаў сваімі словамі, што я дыктаваў. Ай, якая ўрэшце розніца, хто каму дыктуе. Што я хацеў вам сказаць. Мой дарагі друг і аўтар гэтай будучай кніжкі Андрусь, ён хоць і прыкаліст — але чалавек вялікага даверу. Усё, што ён мне пра сябе дагэтуль раскажаў, поўная праўда. Таму ў ягонай кніжцы можаце не сумнявацца, калі будзеце

яе чытаць, як і ў маёй. Я вам там у асноўным даю ўсякія парады, як гатаваць смачную ежу. А вось Андрусь піша пра тое, як усё насамрэч было. Каб вы не паўтаралі нашых памылак. А яна ў нас толькі адна: эміграцыя. Я памыліўся, што ў яе зьехаў запозна, а Андрусь — што зарана. Што зробіш, былі маладыя і дурныя. Андрусь кажа, каб я напісаў: гэтым я хачу паставіць мне і табе групавы помнік. Калі вы яго і праўда будзеце ставіць, то хай мы на ім з Андрусём стаім у абдымку. Адзін такі абдымак пастаўце мне ў вёсцы, а другі яму ў вёсцы. Толькі зрабіце палюдзку, каб з нас не сьмяліся. Як напішаце — дашлю вам наглядны эскіз. Ну, бадай, усё. Да сустрэчы ў

эфіры! А, забыў: калі Андрусь будзе
пісаць пра мяне гадасьці, тады яму ня
верце. Цяпер усё. Калі я вас нечым
пакрыўдзіў, то выбачайце.

Габрусь Калода, Прага

ЧАСТКА ПЕРШАЯ: АНДРУСЬ

1.

Каб любіць Беларусь нашу
мілую,
трэба ў розных краёх пабываць.
Песьня савецкіх часоў

Не адзін вялікі пісьменьнік да мяне задаваўся пытаньнем, з чаго яму варта пачынаць свой галоўны і часта адзіны твор — задаюся ім і я, у астатнім чалавек зусім, трэба сказаць, не задавасты. Ну хіба сраку я за гады, што праўда, крыху ад'еў. Мая прыроджаная (ці адпрыродная? як

бы напісаў вялікі пісьменьнік?)
сьціпласьць змушае мяне
патлумачыць вам, сваім чытачам
(выбачайце, што пішу вам з
маленькай літары, бо так, наколькі
мне ведама, патрабуюць правілы – а
таксама з адной маленькай вёскі,
назвы якой ня маю ахвоты
прыгадваць, надта ж яны абедзьве
мне ненавісныя), адкуль уласна
паходзяць вытокі гэтае самай
сьціпласьці – то бок пачаць з
моманту майго нараджэньня, але ж
яго я акурат, як на бяду, і ня памятаю.
Затое памятаю шэраг іншых ня менш
важных рэчаў, якія адбыліся са мною
неўзабаве пасля яго. Першаю рэччу
ў гэтым шэрагу быў той незабыўны
дзень, калі я даведаўся, што я сірата.

Паведаміў мне пра гэта ня хто іншы, як злыя дзеці ў дзіцячым садку пры дзіцячай калёніі, куды траплялі, як неўзабаве выявілася, такія ж як я малалетнія правапарушальнікі, што таксама пазабівалі сваіх мацярок пры родах. Пасьля гэтага паведамленьня я пачаў плакаць і плакаў тры дні і тры ночы, пакуль у маім жыцьці ўрэшце не зьявіўся дзядзька Базыль, тэрмінова выкліканы да мяне з выцьвярозьніку, каб забраць мяне ў так званае дзядзькаваньне. На той момант мне было тры гады.

Дзядзька Базыль і насамрэч быў маім дзядзькам, то бок братам майго нябожчыка-бацькі, які скончыў жыцьцё самагубствам тады, калі даведаўся пра цяжарнасьць маёй

матулі. Дзядзька займаўся настаўніцтвам, па суседзтве — гэта значыць, з большага хадзіў па суседзях і за пачастунак вучыў іх, як трэба жыць. Яшчэ ў той жа дзень дзядзька Базыль прадставіў мяне маім бабці зь дзедам — сваім і майго бацькі бацькам. Дзеля гэтага ён завёз мяне да іх на вёску і пакінуў мяне там азнаямляцца з жыццём простага народу да маіх дзевяці гадоў, калі мяне ўрэшце прызналі прыгодным да навучання ў школе й аддалі ў першую клясу. Да гэтага ўсё ішло як нельга лепей: у бабы зь дзедам мне было анігадкі, па вечарах мы гулялі зь імі ў даміно і карты, шляхам чаго я набіраўся розуму. Дзядзька Базыль рэгулярна нас наведваў: як толькі ў

астатніх дзяцей (а такім чынам і ў яго як настаўніка) пачыналіся летнія вакацыі, ён тут жа з'яўляўся на парозе і пачынаў мною займацца на правах апекуна. Гэта значыць — забіраў мяне з сабою, як ён казаў, «цягацца па сьвеце».

Сьвет дзядзькі Базыля, трэба сказаць, ня быў надта вялікім што да геаграфічных маштабаў, складаючыся пераважна з ваколіцаў ягонай роднай вёскі, якія мы зь ім абышлі ўжо ў нашу першую вандроўку. Дзядзька Базыль называў гэта «азнаямленьем з гістарычнымі мясьцінамі» — праводзячы мяне па навакольлі, ён апавядаў пра кожную мясьціну якую-небудзь гісторыю з сваёй маладосьці: маўляў, вось тут я

бухаў, тут пабіўся, вась з гэтаю жыў, з гэтым служыў і г. д. З кожным годам радыюс нашых вандровак усё пашыраўся, і неўзабаве нам давалося спыняць папутныя машыны, каб дабрацца дадому — а ўжо ў наступны год і каб дабрацца да месца прызначэньня. Як толькі мы такім чынам перасягнулі арбіту дзядзькавага роднага краю, ягонья гісторыі раптоўна скончыліся — што змусіла яго пачаць прыдумляць дзеля мяне ўсякія показкі, прывязаныя да ніколі яшчэ ня бачаных ні мною, ні ім мясьцінаў. Балазе, фантазіі ў дзядзькі было нямерана. Крыху падпіўшы дзеля куражу, ён пачынаў вярзьці нейкую няўцямную для мяне мутню пра вялікае княства, белую

вежу, чорную даму (па-нармальнаму – пікаў, а па-дзядзькаваму – вінаў), алькатабы і ўсё такое іншае. Дзеля падмацаваньня сваіх запаленых прамоваў ён пэрыядычна паказваў мне нейкія зачыненыя культавыя будынкi і разбураныя абарончыя збудаваньні, а я яму, як той дурань, і верыў.

Такім чынам, у сваім дзяцінстве я шмат дзе быў, але бадай нічога ня бачыў, апроча руінаў. Часам у мяне ўзьнікала адчуваньне, што хтосьці, здольны на адлегласьці чытаць дзядзькавы думкі, наўмысна абганяе нас на дзень-другі, каб пасьпець разваліць чарговы архітэктурны помнік акурат перад нашым прыездам. Дзядзька звычайна абяцаў

паказаць мне які-небудзь казачны замак, які я ўяўляў сабе такім прыгожым, як у мультыках — а ў сапраўднасці паказваў замест яго які-небудзь пагорак, у лепшым выпадку — гурбу цаглянаў. Ад расчаравання я плакаў, як малы — зрэшты, я і быў малы. Адноўчы дзядзька па сакрэце прызнаўся мне, што ўсе гэтыя зруйнаваныя помнікі ў сукупнасці ўтвараюць нашу Радзіму. Пасьля чаго яшчэ дадаў, што я насамерэч яму ніякі не пляменьнік, бо ягоны нябожчык-брат паводле бязьлітасных каляндарных законаў прыроды ніяк ня мог быць маім бацькам, праз што і скончыў самагабствам, але нягледзячы на гэта, маўляў, ён любіць мяне як роднага

сына. Абодва гэтыя адкрышчыці мяне агаломшылі, нават ня ведаю, каторае болей.

Тым часам як ад дзядзькі я даведаўся пра існаваньне Радзімы, пра існаваньне іншых краінаў мяне паінфармавалі дзед з бабцяй — хоць, праўда, і ненаўмысна. Менавіта зь іхных размоваў я пачуў загадкавы выраз «за Польшчай» — як потым аказалася, гэтая Польшча калісьці займала ажно палову дзядзькавай, то бок нашай, Радзімы, і дзед з бабцяй у гэтай Польшчы ў маладосьці жылі. І хаця жыцьцё гэтае было, так бы мовіць, ня самым прасунутым, яны, маўляў, былі шчаслівыя, бо былі маладыя. Гэтак я даведаўся, што шчасліва можна жыць і ў іншых

краінах, а ня толькі ў нас на Радзіме — дастаткова ўжо, каб гэтыя іншыя краіны крыху зьмясьціліся ў наш бок. Цяпер, праўда, казаў дзед, Польшча, бы той марскі прыліў, адышла ў заходнім кірунку — але я цішком верыў, што яна аднойчы абавязкова вернецца. А калі ня вернецца, то мы зь дзядзькам зьездзім на наступнае лета яе паглядзецц. Аднак замест гэтага мяне налета аддалі ў школу.

2.

Зубр — сімвал нашай Радзімы.

Падручнік

У школе я, як і варта было чакаць, стаў вундэркіндам. Асабліва

ў галіне гісторыі. Але тут у мяне і пачаліся першыя непаняткі зь дзяржаўнай адукацыйнай сыстэмай. Гэтак ужо на першым уроку спадарыня настаўніца напісала на дошцы сваім размашыстым почыркам — настолькі размашыстым, што ледзь ня вывалілася з вакна: «Наша Радзіма — Савецкі Саюз». Я адразу ж падняў руку і сказаў, што ні пра які Савецкі Саюз я ў жыцці ня чуў, затое дзядзька Базыль (між іншым, таксама настаўнік) казаў, што нашая Радзіма — Беларусь. Настаўніца нэрвова рагатнула і пачала даводзіць мне і ўсёй клясе, што нашая Радзіма — малая. У якасьці доказу яна разгарнула перад намі мапу. На мапе

быў намаляваны такі здаравенны зубр, а на ім чатыры літары — тры «С» і адно «Р». «Вось гэта», паказала настаўніца на зубровую пысу — «Беларусь. А вось гэта — усё астатняе. І называецца гэта вялікай Радзімай». Ну і паехала разьбіраць тушу, як на плякаце ў мясным адзеле: падламаныя пярэднія ногі зубра яна называла «Пярэдняя Азія» (а дзе тады ў яго задняя азія?, думаў я), рогі — «Закарэлія», хрыбет — «бяскрайняя Поўначчу», хвост «Канчаткай», а невялічкую гурбу, што зубр пакінуў пасля сябе пад хвостом — «Сахарынам». Ужо з аднаго гэтага было ясна, што зубра ў гэтым заповедніку ня надта добра кармілі. Я папрасіў настаўніцу

паказаць мне лепш на мапе Польшчу, ды спадарыня так і не змагла яе адшукаць. Затое запісала на ўсякі выпадак імя і прозьвішча дзядзькі Базыля, каб, мабыць жа, пракансультавацца зь ім у пытаннях геаграфіі й маёй далейшай адукацыі.

Неўзабаве я пачаў разумець, што дзядзька Базыль сапраўды мяне падманваў, калі казаў, што мы зь ім «турысты»: мы былі ня столькі турыстамі, колькі нутранымі мігрантамі. Бо турыстамі з гледзішча вялікай Радзімы былі людзі, якія абмацалі ўласнымі рукамі ўсяго зубра, а ня толькі ягоную пярэдняю частку: хадзілі ў турпаходы куды-небудзь у горы, да мора ці ў тайгу, спалі ў палатках (а не на палатках па

хатах чужых людзёў, як мы) і варылі сабе на вогнішчах ежу (а ня тыбзьдзілі яе з пограбаў). Яшчэ турыстыя сьпявалі пад гітару шчымлівыя ўласнапрыдуманя песьні, серлі ў кустах, выціралі дупу лісьцем, а пасля гэтага займаліся ў тых жа кустах полавай адукацыяй маладога пакаленьня — усё гэта на ўлоньні прыроды выглядала, мабыць жа, вельмі рамантычна і маляўніча. Праз сваю зайздрасць гэтым сапраўдным турыстам я пачаў іх ціха й завочна ненавідзець. Яшчэ болей я ненавідзеў астатніх дзяцей у клясе, якія ўлетку не дасьледавалі зь дзядзькам вакольныя руіны, а езьдзілі да сваякоў кудысьці ў Маскву і Ленінград. Дзеці, у сваю чаргу, за

маю нелюбоў да вялікай Радзімы, якую я па-ранейшаму азначаў за зубра, пачалі называць мяне зубрылкам.

Недзе ў той самы час у гэтага зубра, у цікаўнай да ведаў і ласай на цукар галаве якога мы ўсе жылі, пачала разьвівацца нейкая невылечная хвароба, нібыта ў ім завялася нейкая гніль, ці што — нейкія чарвячкі або хутчэй глісты сумневу. Прынамсі, дзядзька Базыль казаў, што зубр «гніе з галавы», быццам тая рыба. Усё гэта, маўляў, у выніку таго, што зубр пераеўся травы з назваю чарнобыль. А неўзабаве гнілы зубр пачаў літаральна распадацца на кавалкі, рыхтык паводле плякату зь мяснога

адзелу. Настаўніца казала, што злыя людзі з замежжа дзяруць яго на шматкі, імкнучыся адхапіць сабе найсмачнейшыя кавалкі.

Самымі першымі ў зубра адваліліся вушы. Памятаю, у тое лета мы зь дзядзькам паехалі ў Смаргонь, паглядзець на нейкі чарговы культавы будынак, а на зваротнай дарозе памылкова ўскочылі ў цягнік ня ў тым кірунку і апынуліся ў Вільні. Гэтак я ў першы раз у жыцці трапіў за мяжу. Дзядзька, аднак, сьцьвярджаў, што нікуды мы ня трапілі, што Вільня – гэта ўсё яшчэ Беларусь, а ў якасьці доказу паказваў мне нейкія надпісы на мурах і вымпелы з выявай канякі. Верыць яму, аднак, было для мяне ўжо цяжка.

Надта ж адрозьнівалася тая Вільня ад нашай Радзімы. Я хутчэй схіляўся да высновы, што дзядзьку ў галаву ўдарыў хмель свабоды, праз што ён суцэльна страціў арыентацыю ў прасторы, а гэта зь ім і без таго здаралася часта. Вярнуўшыся ў верасьні ў школу, я пахваліўся перад дзецьмі, што таксама бачыў вялікі горад. Але гэта не зрабіла на іх чаканага ўражаньня, то ж бо яны ўсе тым часам былі ў турпаходзе, адкуль бальшыня вярнулася ўжо ня дзецьмі. Як на вундэркінда я быў у параўнаньні зь імі нейкі аж занадта адсталы, нягледзячы на тое, што быў на тры гады старэйшы за ўсіх у клясе. Прыкладам, нават яшчэ не курыў і ня піў гарэлкі.

Школа, такім чынам, хілілася да шчасьлівага канца, і на дзень майго паўналецця дзядзька ўрэшце падараваў мне сапраўдны, то бок не разбураны, замак, амаль як у той казцы з тэлевізара. Гэта была плястыкавая мадэль нейкага старажытнага замежнага гораду, з усім да яе належным: вежачкамі, мосьцікамі, сьцяжкамі, пад'ёмнымі кратамі й нават маленькімі рыцарамі ўсярэдзіне. Я ледзь не зшалеў ад радасьці, няхай сабе баба зь дзедам казалі, што гэта зшалеў дзядзька Базыль. Расцалаваўшы мяне, усе трое надавалі мне павучальных падсрачнікаў на дарожку й адправілі паступаць ува ўнівэрсытэт — той самы, які калісьці закончыў сам